

SZÓRAKOZÁS ÉS DILETTANTIZMUS

IF ALL THE YEAR was playing holidays, To sport would be as tedious as to work¹ — mondja Shakespeare a IV. Henrikben s e két sorban a modern ember lelki életének alapvető fontosságú törvényét fogalmazta meg utólérhetetlen világossággal. „Hat napon át dolgozzál s a hetediket Istennek szenteld“: ez az ünnep eredeti biblikus értelme s valamikor ezt jelentette a holiday, a szentelt-nap is. Már a Shakespeare-ig eltelt tizenöt évszázad sem múlt el nyomtalanul az Istennek rendelt nap felett s ha a magyar „ünnep“ őriz is még sokat a hajdani „Szent-nap“ emelkedett hangulati valeurjéből, (az ünnep szó előtagjában az id, igy, egy: „szent^c-et jelentő elfeledett magyar szó rejlik) az angol „bank-holiday” már aligha jelent többet az egyszerű, profán, szekuláris munkaszünetnél. S ha arra gondolunk, hogy némely pogány népnél minden nap valamely istennek szentelt nap volt: halvány képet nyerhetünk az ünnep-fogalom elvilágiasodásának szélső határaitól.

Kétségkívül érdekes feladat lenne megfigyelni mindazokat a lelki földcsuszamlásokat, melyeken az emberiség átment ezalatt, míg egy-egy

¹ Ha ünnep volna mindenik napon, a játék úgy untatna, mint a munka. (Lévay József ford.)

vallási eredetű fogalma ennyire elvilágiasodhatott. De nem kevésbé érdekes a kérdésnek csupán aktuális részét megvizsgálni: minő szerepe van a mai ember lelki háztartásában a munkának, pihenésnek és szórakozásnak? Tudjuk, hogy a századvég ideálja e tekintetben a „nyolc óra munka, nyolc óra pihenés, nyolc óra szórakozás” volt. Hogy ez az eszmény akkor és azóta hogyan és hogyan nem valósult meg: újabb és ismét igen érdekes kérdés. De bőven marad megfigyelni valónk még akkor is, ha ezt a részletkérdést magát is tovább szűkítjük s ebben a formában vetjük fel: minő lélektani érdekességeket találunk a mai ember munkájának, szórakozásának és pihenésének indítékaiban és egymáshoz való viszonyában?

Ha minden szociálpolitikai szemponttól eltekintünk is, akkor is éreznie kell mindenkinek, hogy az u. n. kényes kérdések területére lépünk ezen a ponton: mesterség, hivatás, időtöltés, szenvedély, sport, henyelés, pihenés és — amit kiejteni is csak félve lehet — dilettantizmus bonyolult problémái közé. A munka és a pihenés ősi adottságok, melyeknek legfeljebb arányai változtak az idők folyamán és a munka természete szerint: egyébként lélektani érdekességük lényegében ma is ugyanaz, mint évezredekkel ezelőtt. A problémák a harmadik tényezőnek, a szórakozásnak bekapcsolódásából fakadnak. Kézenfekvő a feltevés, hogy a szórakozás fontosságának hangsúlyozása összefügg a modern nagyipari munka és nagyvárosi élet térfoglalásával. Kétségtelen ugyanis, hogy a régi kisiparos munkája olyan természetű volt, hogy benne bőven jutott hely a szórakozásnak, spontán kedvtelésnek is: éppen innen erednek azok a művészi kvalitások, melyek a régi kisipar termékeit megkülönböztetik a gyári termelvényektől. Másrészt az is bizonyos, hogy az őstermelők éleimódja sem egyhangú, mert bár az esztendő egyik felében ugyan túlfeszített munkát követel, másik felében azonban bőven jut hely a munka és pihenés közötti állapot szórakozásként is felfogható válfajaira: a vetéseket megnézendő a határt bejárni pl. felér egy félnapos hűvösvölgyi kirándulással. Valószínű tehát, hogy éppen a gépies munka természete olyan, hogy pihenés előtt nagy szüksége mutatkozik a kikapcsoló átmenetnek: a lélek erőinek szabad kinyújtóztatása céljából.

A szórakozás tehát a munka reális kötöttsége és az álom jótékony nirvánája közötti intervallum. Irreálisabb mint a munka, mert benne szabadok vagyunk, de reálisabb mint az álom, mert benne nem veszítjük el Önmagunkat: az egyéniség szabad kiélési területe. A szórakozás a munkánkban ki nem élhető törekvéseink megjelenési helye s ebben rejlik szokatlan lélektani érdekessége. Mert vajjon kinek van oly nagy munkája avagy kevés számú törekvése, hogy munkájában kiélhesse teljes önmagát? Törekvéseink és munkánk teljesen soha össze nem illő voltából fakad szórakozási igényünk. A szórakozás mindig kárpótlás valami elmaradt élményért; vagy amint a modern lélektan nevezi: pótcselekvés.

Innen érthető, hogy a szórakozási igény erőteljes jelentkezésének két klasszikus időpontja van az egyén életében: a kamaszkor és a delelőn túljutott felnőttkor. (Ez utóbbi nem rögzíthető szilárd időponthoz, mert egyénenként és mesterségekként változó; átlagban a 35—45 életévre tehetjük.) Az első „szórakozási” kor megjelenése igen természetes: az ifjú törekvései jóval meghaladják munkálkodó lehetőségeit s pótcselekvésként fellép a sportszenvédély, a legkülönfélébb dolgok gyűjtése (kezdve a számológéptől a filmszínészek képeiig), a csavargást vágy (mint a turisztika primitívebb formája), a moziörület s a művészi dilettantizmus ezer válfaja. Mindezen pótcselekvések tisztán mutatják a szórakozási vágnak azt a természetét, hogy könnyen válhat belőle szenvedély, vagy m o n o m á n i a, annak ellenére, hogy alaprugója a fel-nem-nőtt állapotból való menekülés,

vagyis egy teljesebb élethelyzet vágya. A 25-ik életévig mindeme „tünetek” rendszerint lezajlanak: az ifjú reális munkatérhez jut s hosszú időbe telik, míg munkájának és törekvéseinek valódi mérlegét kikísérletezi. A munkába való belenövés s a családalapításnak ugyancsak erre az időre eső realitása egészen szűk területre szorítja vissza a pótcselekvéseket s a még megmaradók is sokat veszítenek vonzóerejükből. Ez az állapot néha végleges, az esetek túlnyomó többségében azonban idővel megváltozik. Az emberélet delelője nem csupán fiziológiai szempontból jelent változást, de „viharzóna” a szórakozási igények tekintetében is. Addigra kiderül ugyanis mesterség és egyéniség tényleges erőviszonya és akár túlméretezett, akár alulméretezett a mesterség törekvéseinkhez képest: mindkét esetben fellép a pótcselekvések lélektani indokoltsága.

A pótcselekvés (Ersatzhandlung) elnevezés nem túlságosan szerencsés, mert — különösen ma — némi pejoratív mellékíze van, jóllehet a pótcselekvés a lélekek természetes mechanizmusa s nincs benne semmi kivetendő (a lélektannak nem is lehet feladata a megbélyegzés, hanem csupán a megfigyelés). Mindössze arról van szó, hogy a lélek kárpótlást keres ki nem elégített törekvéseiért, holott a teljesen harmónikus embert teljesen betölti hivatása s ő a hivatását: nincs szüksége a pótcselekvések kerülő útjára. De vajjon létezik-e egyáltalán ennyire harmónikus ember? Hisz még Goethe is, aki elérte a lélektani maximumot ezen a téren, szívesen elszórakozott optikával és botanikával s enemű munkásságát igen sokra tartotta. Éppen mert úgyszólván mindenkinek az életében vannak lényeges törekvések, melyek végleg megghiúsultak: a pótcselekvések nem csupán békét jelentenek az egyénnek, hanem sokszor a társadalomra nézve is igen hasznosak. Ha például a hivatalában elnyomott kistisztviselő valamely társadalmi egyesület vezetője lesz, itteni munkája révén nem csupán családja szabadul fel a házi zsarnokság alól, hanem egyben a társadalom is értékes teljesítményhez juthat. Mindez persze nem vonatkozik a pótcselekvések szélső formáira, ahol az érdeklődés idealizmusa monomániává s a lelkesedés energiái szenvedélyé fajulnak.

Kétségtelen, hogy a sztereotippá vált szórakozások szorosan hozzátartoznak az egyéniséghez s megismerésüknek nagy karakterológiai, jellemismereti értékük van. Jó lélektani érzékre vall tehát, hogy az angol „Who is who” — bármily furcsának látszik is első pillanatra — a közéleti férfiak személyi adatai után „recreation” címszó alatt azok „hobby”-járól is beszámol. A modem lélektan még csak részben ismeri egyéniség és szenvedély egyetlen törvényszerű összefüggéseit, jóllehet a valóságban mindennek óriási szerepe van s nem utolsó sorban közgazdasági szempontból hatalmas tényező.

Végigpillantva az egyes szenvedély-fajtákon, soha nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy elvi megállapítások csak a tiszta, típusos esetekre vonatkozhatnak. Például: nem mindig komoly, a szónak helyes értelmében „hivatásos” fényképész, igazi amatőr, aki néha fényképezni szokott. Az igazi amatorségnek elengedhetetlen kelléke az idealisztikus érdeklődés a fényképezés elméleti oldala iránt, másrészt pedig a rajongó lelkesedés, mellyel az amatőr talán reális fontosságánál is többre becsüli foglalatosságát. Alant következő néhány megfigyelésünk tehát csak az ilyen tiszta, tipikus esetekre vonatkozik.

¹ Nem érdektelen ebben az Összefüggésben a „hobby” hivatalos meghatározása (Oxford Etym. Diet. 5. vol. 317. p.): „A ,hobby. kedvenc téma vagy foglalatosság, amit pusztán érdekessége vagy szórakoztató volta miatt üzünk s ami hasonlatos a vesszőparipán (hobby-horse) való lovagláshoz 3 egyéni szokás, melynek valami nagyobb buzgalommal hódol, mint azt (az író véleménye szerint) a tárgy reális fontossága megérdemelné.”

A sakkozás, mint pótcselekvés elsősorban arra alkalmas, hogy elméleti, elvont tevékenység elmaradásáért kárpótoljon. Kitűnő és lelkes sakkozókra tehát elsősorban azok körében fogunk akadni, akiknek reális mestersege nem nyújt lehetőséget arra, hogy teoretikus igényeiket kiéljék: ilyen pl. az intéző, aki valamikor a mezőgazdasági tudományoknak akarta szentelni életét; az orvos, aki vidékre szorulva lemond az elméleti kutatásról; a lelkész, aki foglalkozását túlságosan gyakorlati tevékenységnek érzi stb. A sakkozás egyébként kitűnő példája annak is, hogy a hobby voltaképpen igen komoly lelki tényezőknek játékos megjelenési helye: a sakkozáshoz mindazon formális képességek szükségesek, melyek az absztrakt tudományokban is (elsősorban a matematikában) nélkülözhetetlenek. Innen érthető az is, hogy aktív matematikusok nem sakkoznak, hisz absztrakciós igényeik állandóan kielégülnek mesterségükön belül; ellenben sakkoznak azok a matematikusok, akiknek alkotó munkájában időleges vagy végleges pangás áll be. Iskolapéldája az itt mutatkozó pszichológiai törvényszerűségeknek a kitűnő magyar humorista, Karinthy, akinek filozófiai magasságok felé törő génuszát az újságírómesterség reális súlya gátolta: kitűnően és szenvedélyesen sakkozott.

Konkrétebb lelki tájakra vezet a kártyázás szenvedélyének vizsgálata; ez következik abból is, hogy a közfelfogás a sakkozást legfeljebb különc, de emelkedett foglalatosságnak tartja, a kártyázás ellen azonban sűrűn emel erkölcsi kifogást. A kérdésnek ez az oldala nem tartozik a lélek-búvár illetékességi körébe: neki csak megfigyelnie szabad. A szenvedélyes kártyásokról köztudomású, hogy általában minő lelki mozzanatok adják kezükbe az ördög bibliáját: szenvedélyes kártyás az lesz, aki elégedetlen családi helyzetével, vagyoni állapotával, tekintélyével, sikereivel, vagyis általában azzal, amit a boldogsághoz szükséges „szerencsének” szoktunk hívni. A kártyásoknál figyelhető meg legélesebben az az egyéb szenvedélyeknél csak alig sejtethető jelenség, hogy a kártyás ember voltaképpen mélységesen boldogtalan, kivéve mikor kártyázik. (Az alkoholizmus — sajátos módon — szinte teljesen azonos lelki töről fakad, mint a kártyázás, azzal a különbséggel, hogy a kártyás még makacs, az alkoholista pedig már rezignált a szerencsével szemben.) A kártyázás számtalan műfaja természetesen szoros összefüggésben áll a kártyázók lelki alkatával s így a szenvedély fokával is. A kevésbé „szenvedélyes”, kevésbé hazard játékok kisebb igényű pótcselekvések, tehát kisebb elégedetlenségek kárpótlására alkalmasak. Külön fejezet érdemelne a napjainkban annyira elterjedt bridge-játék, mely bizonyos értelemben — nem csupán az összes pótcselekvések benső rokonsága révén — a sakkozásnak rokona s így szenvedéllyé válásának lelki rugói a sakkozás és kártyázás indítékai közötti tájékon keresendők. Egészen sajátos jelenség mindezekben belül a nők kártyázása, hisz köztudomású, hogy valóban jó kártyajátékos a nők körében aránylag ritka. Ettől függetlenül azonban — a szenvedély fokának megfelelő mértékben — mindig kézenfekvő a feltevés, hogy a nők kártyázása is pótcselekvés s rugóit a női szemmel hiánynak érezhető jelenségek körében kell keresnünk: fiatalság, szépség, okosság, siker stb. elmaradásában. (Szilárd kiindulópont a lélek-búvár számára az a tény, hogy főképpen az idősebb hölgyek körében találkoznak kitűnő kártyajátékosok.)

Nem kevésbé elterjedt világjelenség a bélyeggyűjtés szenvedélye. Szellemi foglalkozású vagy szellemi beállítottságú emberek szórakozása, akiknél legtöbbször lehetetlen megállapítani, hogy mivel maradt adósuk az élet s így voltaképpen mi a szenvedélyük végső indítéka. Érdekes s további magyarázatra szoruló megfigyelés, hogy a bélyeggyűjtők túlnyomó többsége kifelé (mesterségében) igen tevékeny és határozott ember, befelé (magányában) pedig lágy és határozatlan.

Nagy, szinte beláthatatlan terület az alkotó dilettantizmus birodalma. Vizsgálata igen lényeges kérdés, hiszen itt már a legnagyobb és legszentebb kulturális értékek területén járunk s az ezekre való törekvés eredménytelen voltában is tiszteletreméltó erkölcsi szempontból. Egykor az volt a hiedelem, hogy dilettáns és igazi művész között csak fokozati különbség van. E látszatot az okozza, hogy végső lélektani értelemben a művészet is pótcselekvés. Valójában azonban szinte áthidalhatatlan a különbség művészet és dilettantizmus között lélektani szempontból: a művésznek is lehet szüksége pótcselekvésre, de azt mindenütt kielégíti, csak éppen saját művészetében nem. Az író kártyázhat, felönthet a garatra vagy dorbézolhat pótcselekvésként, de az írást mindig elsődleges cselekvésnek fogja érezni. A dilettáns művészt mindig elszórakoztatja saját alkotása, az igazi művészt soha: az ellenkező hiedelmet dilettánsok terjesztették el. „Das ist aber denn das Wesen der Dilettanten—ügymond Goethe,—dass sie die Schwierigkeiten nicht kennen, die in einer Sache liegen, und dass sie immer etwas unternehmen wollen, wozu sie keine Kraft haben.” A valóság tehát az, hogy művész és dilettáns között nem fokozati, hanem lényegbeli különbség van: az irodalom az egész élet pótszere, a giccs az író életének pótszere, vagyis magánügy. Az így felfogott dilettantizmus lelki indítéka mindig típusos kielégületlenség, túlnyomórészt a mesterség nem eléggé szellemi természeté következtében. Sajátos módon gyakorta fakad végletekből: vagy a túlkönnyű pályasikerből, vagy a teljes sikertelenségből. (Ez utóbbi forrásból fakadó dilettáns termékek esztétikai értéke néha megdöbbenően csekély és a nevetségesség határát súrolja.) A dilettantizmus egyébként tisztán mutatja pótcselekvésnek és kritikus életkornak előjáróban érintett összefüggését: produktumainak legjelentősebb hányada vagy a mesterség előtti korból származik (15—25 életév között), vagy a mesterségébe már beleúnt ember alkotása (45 éven túl).

Külön kérdés, külön veszélyekkel, a tudományos dilettantizmus kérdése. E téren is jól felismerhetjük az ifjúkor és az öregedő kor erős ösztönzéseit; hozzájuk harmadiknak az elmebetegség (különösen a paranoia, vagy egyéb elmebetegségek paranoid formái) járul. A tudományos dilettantizmus néha nagyon is hat a nagyközönségre (éppúgy, mint a művészi), magára a tudományra nézve azonban veszélytelen jelenség, mert könnyűszerrel felismerhető; annál több lelki fájdalmat okozhat magának a dilettánsnak, aki gyakorta a megalázó mellőztetés és a cézári önértéktudat érzelmi szélsőségei között hanyódik életfogytiglan. Külön érdekessége rövid szemlénk e fejezetének, hogy — amire a művészetben alig találhatunk példát — a tudomány története ismer olyan eseteket, mikor tudósok maguk üznek tudományos dilettantizmust s ezzel megcáfolni látszanak azt a lélektani alaptételt, hogy mindenki csak számára idegen területen lehet dilettáns. Auguste Comte pl. öreg korában vallást alapított és „pozitivistá” naptárt konstruált hívei számára; Wilhelm Ostwald, aki a kémia legelső klasszikusai sorába tartozik, öreg korában dilettáns és fecsegő filozófussá alakult át; a botanikában egészen tehetséges Swedenborg az okkult tudományokra adta fejét stb. A lélektani valóság azonban itt is az, hogy az élete alkonya felé érkező tudós nem érzi többé kielégültnek magát saját tudománya által s pótcselekvésként idegen tudományterületekre lép át, ahol azután valóban semmi lélektani akadálya nincs annak, hogy telivér dilettáns lehessen: a filozófus a vallásban, a kémikus a filozófiában, a botanikus a metafizikában stb. Nemo est propheta in scientia sua... Sajátos módon az illetén tudományos dilettantizmus mindig többé-kevésbé misztikus és prófétikus jellegű s ezzel további lélektani összefüggésekre utal, jelezvén, hogy itt nyilván a tudomány racionális művelésének aszkézise szorított háttérbe

bizonyos érzelmi és egyéb lelki szükségleteket, melyek a kritikus életkorban újult erővel jelentkeznek s pótcelekvéseket váltanak ki. Vagyis a dilettantizmus ebben a speciális esetben is rokon természetű a többi szenvedélyekkel.

Ismeretes a szenvedélyes szórakozásoknak még számtalan válfaja: a legkülönbébb dolgok gyűjtése, a sportok üzésének bizonyos módjai stb. A horgászok túlnyomó része bizonyára azok közül kerül ki, akiknek hétköznapi munkája túlságosan mozgalmas vagy zajos; a könyvgyűjtés bizonyára irodalmi ambíciók diszkrét megjelenési formája; a turistaság nyilván ősi emberi vágyak ünnepnapra jutása; a vadászat ugyancsak ősi, de nem egészen veszélytelen törekvések civilizált kiélése stb. Figyelmet kellene szentelni a női kézimunkának is, mely oly sokáig a nők legfőbb szórakozása volt s melynek így igen nagy pót-értéke lehetett nagyanyáink és dédanyáink számára. Mindez azonban ilyen rövid áttekintésben lehetetlen. E sorokkal inkább az volt a célunk, hogy felhívjuk a figyelmet arra: minő megvilágításba kerülnek szenvedélyeink, ha nem csupán tárgyakat, hanem alanyukat is tekintetbe vesszük: azt a szerepet, amit a szenvedély a lelki egyensúly biztosítása érdekében betölt. Ebből a tisztán lélektani szempontból nincs különbség a legnemesebb és a legnemtelenebb szenvedély között, mert igen gyakori eset az, hogy még a legnemtelenebb szenvedély is mintegy a biztosító szelep szerepét tölti be s így megkíméli az egyént és a társadalmat még alantasabb cselekvések elkövetésétől. A gyakorlati szociálpolitika szempontjából azt jelenti ez, hogy nem csupán gazdasági téren kell küzdenünk pl. az alkoholizmus ellen (hisz vannak igen jóindulatú alkoholisták is!), hanem lélektani eszközökkel is: egyénenként felkeresni és orvosolni azt a lelki konstellációt, melyből a szenvedély szükségképpen fakad. Az orvoslás legtöbb esetben nem lehet radikális, hanem inkább áthangoló a nemtelenebb szenvedélyről egy nemesebbre. (Erre nézve a magyar Szondi Lipótnak vannak igen értékes kezdeményei.)

Nem kétséges, hogy ezekkel a kérdésekkel a jövőben egyre behatóbban kell majd foglalkoznunk, hisz az emberiség szaporodása s a gazdasági alaptevézők egyre inkább egyoldalúvá teszik a mesterségeket s így egyre nagyobb szükség lesz a pótcelekvések lélektani egyensúlyozó szerepére. A hobbymentes, magát mesterségében kiélni tudó ember egyre ritkábbá válik: a jövő mestersége egész embert kíván, de nincs szükség a teljes emberre. Nem valószínű, hogy az emberiség oly ütemben fog tudni specializálódni, amint azt a gazdasági szükségszerűség elő fogja írni, s így valószínű, hogy a pótcelekvésekre még jóidőig igen nagy szükség lesz. A hétköznapi és ünnep közötti távolságot egyre fájóbbnak fogjuk érezni s ennek bizony a hétköznapi, a munka is árát fogja adni, hisz minden nemesebb energiát a pótcelekvések számára fogunk tartogatni. Mindenképpen igen hasznos volna, ha e szükségképpen bekövetkező problémáknak a lélektan elébe váгна s a maga tárgyilagos és előítéletmentes módszereivel tisztá képét tudna nyújtani szenvedélyeink bonyolult lelki mechanizmusáról.

MÁTRAI LÁSZLÓ